

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

תוכניות להכרה וללימוד של זהות מגדרית שונה במערכת החינוך

מוגש לוועדת החינוך, התרבות והספורט

כתיבה: אהוד בקר

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

י"ד חשון תשע"ו

27 אוקטובר 2015

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 6408240/1 - 02

פקס: 6496103 - 02

www.knesset.gov.il/mmm

	תוכן
<u>2</u>	<u>תמצית</u>
<u>3</u>	<u>1. רקע</u>
<u>4</u>	<u>2. הסדרת החינוך בנושא הזהות הלהט"בית</u>
5	2.1. דיונים קודמים בכנסת
<u>6</u>	<u>3. פעילות משרד החינוך בנושא הזהות הלהט"בית</u>
7	3.1. תוכניות חינוכיות בכיתות
7	3.2. הכשרת אנשי מקצוע
8	3.3. פעולות נוספות
9	3.4. התוכנית "כישורי חיים"
9	3.4.1. יישום התוכנית
10	3.5. הבדלים בין זרמי חינוך (ממלכתי, ממ"ד וחינוך חרדי)
10	3.5.1. התאמות לחינוך הממלכתי-דתי
<u>11</u>	<u>4. פעילות ארגונים לא ממשלתיים בנושא הכרה ולימוד של זהות להט"בית</u>
12	4.1. תוכנית לימודים ממוקדת (תוכנית ניר)
12	4.2. מפגשים עם כיתות ותלמידים במסגרת בית-הספר
13	4.3. ייעוץ למורים והכשרת מורים
14	4.4. קיום מפגשים עם צעירים מחוץ למסגרת הבית-ספרית
<u>14</u>	<u>5. נקודות נוספות להתייחסות העולות בתגובות הארגונים הלא-ממשלתיים</u>
<u>16</u>	<u>6. מקורות</u>

תמצית

מסמך זה נכתב לבקשת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת ומובאת בו סקירה של החינוך העוסק בלהט"ב (לסביות, הומוסקסואליות, טרנסגינדרות וביסקסואליות) במערכת החינוך. העיסוק בנושא כולל חינוך לסובלנות כלפי אנשים המזדהים כלהט"ב וסיוע לתלמידים המגדירים את עצמם כלהט"בים להתמודד עם הקשיים החברתיים, המשפחתיים והאישיים שהם העשויים להתמודד עמם. בפעילות נכללות תוכניות של משרד החינוך ושל ארגונים לא ממשלתיים.

מן המסמך עולה, בין היתר, המידע הזה:

- משרד החינוך מקיים פעילויות שונות להכשרת סגל בנושא הלהט"ב, ובהן קורסים להעמקה מקצועית בנושא מיניות לכ-400 יועצים בשנה, כ-30 הכשרות בשנה בנושא מגדר למורים להובלת קבוצות תלמידים והדרכות בחדרי מורים על-ידי פסיכולוגים (אין מידע על מספר ההדרכות).
- המדיניות בנושא באה לידי ביטוי, בין היתר, בחוזר מנכ"ל המתפרסם מדי שנה בשנה ובו עמדה בדבר ה מאבק בהומופוביה, הכרה בארגון נוער גאה (איגי) והנחת תשתית ל קידום תוכנית בין-משרדית לקידום אקלים של מוגנות וביטחון וחינוך למיניות בריאה.
- תוכנית חינוכית עיקרית של משרד החינוך לתלמידים בנושא היא התוכנית "כישורי חיים", המותאמת למגזרי האוכלוסייה השונים, ונושא הזהות המינית נדון בה באופן ישיר בכיתה ט'.
- משנת הלימודים התשע"ו (2015/2016) מוצעת בחינוך הממלכתי-דתי תוכנית שנכלל בה, לראשונה, עיסוק בנושא ההומוסקסואלי.
- משרד החינוך אינו אוסף נתונים על מספר בתי-הספר המעבירים לתלמידים תכנים בנושא זה, במסגרת תוכניות של המשרד או פעילויות של ארגונים לא ממשלתיים.
- ארגונים לא ממשלתיים רבים עוסקים בחינוך הקשור ללהט"ב. להלן כמה מפעולותיהם:
 - תוכנית לימודים ממוקדת בנושא.
 - מפגש של כיתות ותלמידים עם מתנדבים, החולקים את סיפורם האישי.
 - ייעוץ והדרכה למורים.
 - קיום מפגשים חברתיים מחוץ לבתי-הספר.
- בהמלצות הארגונים למשרד החינוך ובביקורת שלהם על הנעשה בתחום עלו, בין היתר, הנושאים האלה:
 - יש חסר בהכשרת המורים לעיסוק בנושא.
 - כדאי לשלב תכנים הקשורים בזהות הלהט"בית במקצועות לימוד שונים, כגון אזרחות וספרות.
 - יש מקום להעמיק את הפתיחות לארגונים העוסקים בנושא במערכת החינוך הדתית.
 - חסרה במערכת החינוך ההתייחסות לזהות הטרנסגינדרית.

1. רקע

התנהגות מינית וזהות מינית הן חלק מההגדרה העצמית של אדם, הגדרה המתגבשת במהלך החיים, ובכלל זה בגיל ההתבגרות. על-פי מחקרים, חינוך ילדים ומתבגרים למיניות בריאה הוא כלי המגביר את המודעות של כל ילד ומתבגר לאפשרויות הקיימות בתחום ההתנהגות המינית, ואף מקדם ומפתח סובלנות כלפי הזולת, חשיבה ביקורתית ויכולת להתאפק ולדחות סיפוקים.¹ גיל ההתבגרות מתאפיין בשינויים ניכרים בהתפתחות הפיזיולוגית, הקוגניטיבית והרגשית של בני-הנוער, ובמקביל אליהם או בגללם הם מתמודדים עם הצורך בהגדרה מחודשת של הזהות העצמית.² אחת השאלות העולות בתהליך זה נוגעת לרכיבי הנטייה המינית בזהות העצמית – שיכולה להיות נטייה הטרוסקסואלית או להט"בית. בני-נוער המתמודדים עם הכרה בזהות עצמית להט"בית עשויים להיתקל בקשיים שונים, חלקם פנימיים וחלקם נובעים מסביבתם – המשפחה, בית הספר והחברה שבה הם חיים. במקרים מסוימים בני נוער אלה סובלים מאי-קבלה של זהותם, מניכור ואף מאלימות מילולית ופיזית.³ קשיים אלה עלולים להביא את המתבגר להסתגרות ולהתבודדות, לפנייה לעבריינות ולשימוש בסמים, לנשירה ממערכות חינוכיות ואף לאובדנות.⁴

מעבר לסיוע לתלמידים המתמודדים עם זהות משתנה להתפתח על-פי דרכם, מערכת החינוך נועדה, בין היתר, לטפח בקרב התלמידים יחס של כבוד לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, ואף לקדם שלום וסובלנות ביחסים בין בני-אדם.⁵ לבית-הספר יכולה להיות השפעה רבה הן על תהליך התגבשות הזהות האישית של התלמיד, ובכלל זה הזהות העצמית של תלמיד להט"ב, והן על האופן שבו התלמידים מתייחסים להזדהות כלהט"ב בקרב תלמידים אחרים ובחברה שבינם.⁶ עם זאת, בסקר שערך איגי ב-2012 נמצא שלמרות מדיניות משרד החינוך (שתוצג בהרחבה בהמשך מסמך זה), תלמידים להט"בים חשופים לאלימות מילולית ופיזית על רקע הומופוביה: 52% מהמשיבים חוו הטרדה מילולית על רקע נטייתם המינית, כ-25% הוטרדו מינית בגלל נטייתם זו, וכ-10% חוו תקיפה פיזית בשל נטייתם המינית.⁷ אשר להתייחסות המורים ובית-הספר, באותו סקר ציינו 47% מהמשיבים שהמורים כלל אינם מגיבים להערות הומופוביות שנאמרות בנוכחותם, ו-23% דיווחו שמורים השמיעו הערות כאלו. עם זאת, על-פי הסקר יש עלייה מתמדת בשיעור התלמידים החשים בנוח לשוחח על נושאים הקשורים לנטייתם עם מורים (מ-5% ב-2004 ל-13% ב-2012) ופסיכולוגים (מ-12% ל-18%), וכן גדל שיעור התלמידים שדיווחו כי בית-ספרם משתף פעולה עם ארגונים מקהילת הלהט"ב (מ-6% ל-18%).

¹ טלי טרגר, "חינוך ממלכתי למיניות בריאה", *הד החינוך* פד, 6 (יוני 2010), עמ' 50.

² Elizabeth M. Saewyc, "Research on Adolescent Sexual Orientation: Development, Health Disparities, Stigma, and Resilience", *Journal of Research on Adolescence* 21, 1 (2011), pp. 259–262.

³ Stacy S. Horn, Laura A. Szalacha, and Karen Drill, "Schooling, Sexuality, and Rights: An Investigation of Heterosexual Students' Social Cognition Regarding Sexual Orientation and the Rights of Gay and Lesbian Peers in School", *Journal of Social Issues* 64, 4 (2008), pp. 792–793.

⁴ נטע ידיד, יעל רימון ושוש צימרמן, "מדיניות משרד החינוך בנושא הלהט"ב: בין 'קלפים פתוחים' לבין חוזר מנכ"ל כנגד ההומופוביה", *מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית* 33 (יוני 2011), עמ' 215–216.

⁵ כך לפי מטרות החינוך הממלכתי: חוק חינוך ממלכתי, התשי"ג–1953, סעיפים (2) ו-(8).

⁶ נטע ידיד, יעל רימון ושוש צימרמן, "מדיניות משרד החינוך בנושא הלהט"ב: בין 'קלפים פתוחים' לבין חוזר מנכ"ל כנגד ההומופוביה", *מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית* 33 (יוני 2011), עמ' 215–216; Stacy S. Horn, Laura A. Szalacha, and Karen Drill, "Schooling, Sexuality, and Rights: An Investigation of Heterosexual Students' Social Cognition Regarding Sexual Orientation and the Rights of Gay and Lesbian Peers in School", *Journal of Social Issues* 64, 4 (2008), pp. 793.

⁷ איגי – ארגון נוער גאה, *מחקר אקלים בתי-ספר 2012 – תקציר מנהלים*, אוקטובר 2012.

2. הסדרת החינוך בנושא הזהות הלהט"בית⁸

החינוך המיני, התחום שסוגיית הזהות המינית היא חלק ממנו, הוא באחריות היחידה לחינוך מיני ולחינוך לחיי משפחה במשרד החינוך. היחידה החלה לפעול ב-1973, בעקבות מסקנות ועדה בין-משרדית שהוקמה ביולי 1971 על רקע דיון ציבורי שבו נמתחה ביקורת על ההתנהגות המינית של בני-הנוער בישראל. הוועדה קבעה כי בני-הנוער בארץ אינם מצוידים במידע וביכולת לנקוט שיקול דעת בוגר בכל הקשור בהחלטות על קיום יחסי מין. חינוך מיני נתפס כפתרון למניעת ההידרדרות המוסרית של הנוער וקיום יחסי מין בין קטינים. שר החינוך דאז, יגאל אלון, אימץ את מסקנות הוועדה והביא לייסוד היחידה – צעד שעורר ביקורת מצד ח"כים מהסיעות החרדיות.⁹ לקראת סוף שנות ה-80 עברה היחידה מהמזכירות הפדגוגית במשרד החינוך לשירות הפסיכולוגי-ייעוצי במשרד (שפ"י).

סוגיית הזהות הלהט"בית החלה להופיע בתוכנית הלימודים בשנות ה-80, עם הופעת נגיף האיידס והדיון, במסגרת החינוך המיני, בהתנהגות מינית בריאה והימנעות ממחלות מין. באותן שנים נדרשו הגורמים שפעלו בתחום החינוך המיני להתמודד עם תפיסות רווחות שעל-פיהן הומוסקסואליות היא סטייה שאפשר להירפא ממנה ועם קישור בין יחסים הומוסקסואליים לאיידס. ב-1996 הוציא משרד החינוך חוברת במהדורה ניסויית שכותרתה "נטייה חד-מינית (הומוסקסואליות ולסביות)", ובה חומר תיאורטי והצעה לשלושה מערכי שיעור בנושא.¹⁰ עם פרסומה נערכו ימי עיון להטמעת התכנים בה והחוברת הופצה ליועצים החינוכיים במגזר הממלכתי. לפי מחקר בנושא, הפרסום לווה בביקורת והתנגדות מצד אנשי ציבור וח"כים דתיים.¹¹

משנת 2001 חלו שינויים רבים בטיפול בנושא. ב-2001 חבר משרד החינוך למרכז חוש"ן (חינוך ושינוי – מרכז החינוך לסובלנות של הקהילה הגאה בישראל), והחל לקיים, בשיתוף המרכז, ימי עיון ליועצים ולאנשי חינוך ואף פעילויות חינוך לתלמידי בתי-ספר. ב-2006 פרסמה היחידה לחינוך מיני בשפ"י תוכנית חינוכית ממוקדת בנושא הזהות הלהט"בית שנקתבה בשיתוף חוש"ן, ובה הצעות לשימוש בחומרים לימודיים שונים, סיפורים אישיים ועוד. בספטמבר 2007 פורסמה תוכנית החובה "כישורי חיים" בגרסה מחודשת, ובתכנים לכיתה ט' נכללו פרקים אחדים שכותרתם "זהות מינית הומו-לסבית". באותה השנה הושווה מעמדו של איגוד למעמדן של תנועות נוער אחרות – מהלך שהושלם ב-2010, עם ההכרה בפעילות התלמידים באיגוד לצורכי המיזם "מחויבות אישית", הפועל בכיתות י'. קודם לכן, ב-2009, בעקבות הרצח במועדון ההומו-לסבי (בר נוער), הציג שר החינוך דאז גדעון סער מדיניות המתנגדת להומופוביה והתחייב לקיים הכשרות למחנכים ולמורים, שיציידו אותם בכלים המתאימים לסיוע לבני-נוער הסובלים ממצוקה נפשית בשל זהותם המינית או בשל חשש מהיחס החברתי השלילי כלפיהם. ב-2011 פורסם חוזר מנכ"ל לציון היום הבין-לאומי נגד הומופוביה, ובו קריאה למנהלי בתי-הספר לציין את היום בפעילות חינוכית מתאימה, בעזרת הפעולות המוצעות על-ידי שפ"י והתוכנית "כישורי חיים" ותוך שיתוף ארגונים כמו חוש"ן ואיגוד.¹²

⁸ פרק זה מבוסס ברובו על: נטע ידיד, יעל רימון ושוש צימרמן, "מדיניות משרד החינוך בנושא הלהט"ב: בין 'קלפים פתוחים' לבין חוזר מנכ"ל כנגד ההומופוביה", מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית 33 (יוני 2011), עמ' 211–221.

⁹ ראו למשל: "דברי הכנסת", הכנסת ה-8, ישיבה ה-72, 15 ביולי 1974.

¹⁰ עם זאת, יש מי שעדיין מוצאים בטקסט סממנים שליליים-טיפוליים כלפי הומוסקסואליות. למשל: גבריאל קאבאליון, "שינויים בהגדרות ההומוסקסואליות בטקסטים של החינוך המיני: אותה הגברת בשינוי אדרת?", במכללה – מחקר עיון ויצירה 13 (תשס"ב, 2001/2002), עמ' 96–77.

¹¹ נטע ידיד, יעל רימון ושוש צימרמן, "מדיניות משרד החינוך בנושא הלהט"ב: בין 'קלפים פתוחים' לבין חוזר מנכ"ל כנגד ההומופוביה", מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית 33 (יוני 2011), עמ' 212.

¹² משרד החינוך, היום הבין-לאומי למאבק בהומופוביה, חוזר מנכ"ל תשע"א/9, כ"ז בניסן התשע"א, 1 במאי 2011.

יש לציין כי ב-2014 התקבל תיקון מס' 4 לחוק זכויות התלמיד, אשר אסר על אפליית תלמיד מטעמים שונים, ובין היתר נטייה מינית וזהות מגדרית – של התלמיד עצמו או של הוריו.¹³

2.1. דיונים קודמים בכנסת

סוגיית החינוך בנושא הזהות הלהט"בית עלתה בכנסת בעיקר בוועדת החינוך, התרבות והספורט ובוועדה לזכויות הילד. להלן יוצגו דיונים עיקריים בנושא משנת 2000:

ב-2004 קיימה ועדת החינוך והתרבות דיון בנושא התייחסות מערכת החינוך לנושא הלהט"ב. יו"ר הוועדה חה"כ אילן שלגי אמר בדיון כי יש פתיחות לנושא, שלא הייתה קודם לכן. בסיכום הדיון דרשה הוועדה ממשרד החינוך לחייב בחוזר מנכ"ל את בתי-הספר בכל הזרמים ולכלל הגילים להביא לידיעת התלמידים כתובות לפניות בכל מצוקה אישית, ובמיוחד בנושא הזהות המינית.¹⁴

ב-2005 קיימו הוועדה לקידום מעמד האישה וועדת החינוך, התרבות והספורט דיון משותף בנושא התייחסות מערכת החינוך לקהילה ההומו-לסבית. בדיון העלו חברי כנסת את הטענה, שהתבססה על ניירות עמדה של ארגונים הפעילים בתחום, שמערכת החינוך כמעט אינה מתייחסת לקהילה הלהט"בית והמסר שהיא משדרת הוא שהדבר אינו לגיטימי.¹⁵ בסיכום הישיבה אמר יו"ר ועדת החינוך והתרבות דאז, חה"כ אברהם פורז, ששרת החינוך מתבקשת לדווח לוועדות כיצד מתעתד המשרד להתמודד עם הבעיות הקשורות לנושא. בהמשך אותה השנה, בתשובה על שאילתה בנושא התייחסות מערכת החינוך לקהילה ההומו-לסבית, ציינה שרת החינוך דאז יולי תמיר כי משרד החינוך פועל מאז 1995 לפיתוח המודעות לקיומן של זהויות מיניות שונות ולקידום הסובלנות כלפי בני-נוער המזדהים כלהט"ב, וכי הנושא הוא חלק אינטגרלי מתוכנית הלימודים לחינוך מיני בחטיבה העליונה בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. השרה אף הזכירה עבודה משותפת שהתקיימה באותו זמן בין המשרד לעמותות העוסקות בתחום (ובהן חוש"ן, הבית הפתוח בירושלים ואיגי).¹⁶

ב-2011, בתשובה על שאילתה של חה"כ ניצן הורוביץ, אמר שר החינוך דאז גדעון סער שהמשרד פרסם מדיניות ברורה בנושא להט"ב, ועל-פיה הנושא ישולב בתוכנית "כישורי חיים" ויומלץ לקיים מפגשים של תלמידים עם נציגי ארגונים שחלקו סיפורים אישיים; עוד ציין שמתקיימת עבודה לקראת חוזר המנכ"ל לשנת 2011 בנושא זה.¹⁷

ביוני 2014, בעקבות כמה הצעות לסדר-היום בנושא התמודדות מערכת החינוך עם נוער גאה, קיימה הוועדה לזכויות הילד דיון בנושא. בדברי הסיכום אמר היו"ר חה"כ משה מזרחי כי שיתוף הפעולה בין מערכת החינוך לארגונים הלא-ממשלתיים חיוני וקרא לשר החינוך לגבות תקציבית את הארגונים הללו.¹⁸ בנובמבר 2014 קיימה ועדת החינוך, התרבות והספורט דיון בנושא התמודדות מערכת החינוך עם נוער להט"ב, ומשרד החינוך וארגונים שונים הציגו בו את פעילותם בבתי-הספר ועם נוער מחוץ לשעות בית-

¹³ חוק זכויות התלמיד, התשס"א–2000, סעיף 5(א). בדברי ההסבר להצעת התיקון לחוק נכתב כי ההצעה באה על רקע תלונות בדבר קיום אפליה מטעמי נטייה מינית ורצון לעגן את איסור ההפליה במערכת החינוך. ראו: הצעת חוק זכויות התלמיד (תיקון מס' 4), התשע"ד–2014, פ/1138/19.

¹⁴ ועדת החינוך והתרבות, פרוטוקול מס' 249, [התייחסות מערכת החינוך לנושא ההומו-לסבי ולתלמידים הנמנים על קהילת הגאווה](#), 14 ביוני 2004.

¹⁵ הוועדה לקידום מעמד האישה, פרוטוקול מס' 184; ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 449, [התייחסות מערכת החינוך לקהילה ההומו-לסבית](#), 31 במאי 2005.

¹⁶ "דברי הכנסת", הכנסת ה-16, ישיבה 272, 19 ביולי 2005.

¹⁷ "דברי הכנסת", הכנסת ה-18, ישיבה 238, 15 בנובמבר 2011.

¹⁸ הוועדה לזכויות הילד, פרוטוקול מס' 64, [התמודדות מערכת החינוך עם נוער גאה](#), 16 ביוני 2014.

הספר. בסיכום הישיבה הדגיש יו"ר הוועדה חה"כ עמרם מצנע את החשיבות שבקידום הסברה ומוזענות, חיזק את ידי הארגונים הלא-ממשלתיים הפועלים בתחום וקרא למשרד החינוך לכלול את הנושא בהכשרת המורים ולייחד תקציב להכשרת מורים ולהבאת מרצים ייעודיים לנושא לבתי-ספר.¹⁹

ביולי 2015 קיימה ועדת החינוך, התרבות והספורט ישיבה בנושא נוער גאה במערכת החינוך, ובמהלכה הציגה האגודה לשמירת זכויות הפרט נתונים על מקרי אלימות ופגיעה על רקע הנטייה המינית (להט"ב/פופביה) בסביבה הבית-ספרית גם לאחר תיקון מס' 4 לחוק זכויות התלמיד וקיום פעילויות שמטרתן להיאבק באלימות, הסתה וגזענות במערכת החינוך. בסיכום הדיון קראה מ"מ יו"ר הוועדה, חה"כ מירב בן ארי, למשרד החינוך לנקוט שורת פעולות על מנת להבטיח תחושת ביטחון לתלמידים להט"בים (כולל היעזרות בארגונים השונים והגדלת תקציב ההסברה בנושא). בעקבות דיון זה ביקשה ועדת החינוך, התרבות והספורט ממרכז המחקר והמידע של הכנסת את הכנתו של מסמך זה.²⁰

כעשרה ימים לאחר ישיבה זו הותקפו צועדים ונרצחה משתתפת במצעד הגאווה בירושלים, ובעקבות האירוע הזכירו ח"כים שונים בנאומיהם במליאה את חשיבות העיסוק בנושא הזהות הלהט"בית במערכת החינוך.²¹

3. פעילות משרד החינוך בנושא הזהות הלהט"בית²²

כאמור, הטיפול בנושא הזהות הלהט"בית במערכת החינוך הוא בידי היחידה למיניות ומניעת פגיעה מינית בשפ"י. בשנת 2013 הוקמה היחידה, לאחר איחוד של שני הגופים שטיפלו במיניות ובמניעת פגיעה מינית.²³ בתחום ההכרה בלהט"ב המשרד מפתח ומיישם תוכניות חינוכיות שונות (נוסף על פעילויות של ארגונים אחרים המוצעות למערכת החינוך), כפי שייסקר להלן.

לדברי נציגי משרד החינוך, המשרד מטפל בנושא הנטייה החד-מינית כחלק מהמאמץ הכללי לחנך לקבלת האחר, לפיתוח רגישות ואמפתיה כלפי הזולת ולקידום חיים בחברה פלורליסטית בכבוד הדדי ובחזיון היסודות הדמוקרטיים. נוסף על כך, מתקיימות פעולות ממוקדות, העוסקות באופן ישיר בחינוך לסובלנות כלפי נערים ונערות עם זהות להט"בית או צעירים המגלים רצון לשינוי מגדרי.²⁴ הפעילות הממוקדת בנושא נעשית בעיקר באמצעות שפ"י. להלן פירוט הפעולות שהמשרד נוקט בנושא, כפי שהוצגו בתשובת המשרד על פנייתנו. לצד כל פעולה מצוין היקף יישומה, אם המשרד מסר על כך נתונים. יש לציין כי ההכשרות והפעילויות ליועצים ולסגל החינוכי הן בדרך כלל פעילויות בחירה, ובמקרים רבים ההחלטה אילו תכנים יועברו בכל בית-ספר היא בידי מנהלי בתי-הספר.²⁵

¹⁹ ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 31, נוער גאה במערכת החינוך – התמודדות מערכת החינוך עם נוער להט"ב, 18 בנובמבר 2014.

²⁰ ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 284, נוער גאה במערכת החינוך, 20 ביולי 2015.

²¹ "דברי הכנסת", הכנסת ה-20, ישיבה 43, 4 באוגוסט 2015.

²² פרק זה מבוסס ברובו על: חנה שדמי, מנהלת אגף א' שפ"י, משרד החינוך, מידע בנושא תוכניות להכרה ולימוד של להט"ב, מכתב, 9 באוגוסט 2015.

²³ הילה סגל, מנהלת היחידה לאקלים מיטבי וצמצום אלימות, משרד החינוך, שיחת טלפון, 22 באוקטובר 2015.

²⁴ רקע תיאורטי בנושא מיניות ומגדר, פרטים נוספים על התוכניות החינוכיות וחומרי רקע להכשרות זמינים באתר שפ"י: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Shefi/Hitpatchut/ZehutVeNetiaMinit.htm>

²⁵ ענת רצון, מ"מ מנהלת היחידה לחינוך למיניות במשרד החינוך, מתוך: ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 284, נוער גאה במערכת החינוך – התמודדות מערכת החינוך עם נוער להט"ב, 18 בנובמבר 2014.

3.1. תוכניות חינוכיות בכיתות

- התוכנית "כישורי חיים": תוכנית חובה²⁶ מכיתה א' עד י"ב, שנדונים בה נושאים כקבלת השונה, פיתוח סובלנות וגילוי אמפתיה ואחריות חברתית כלפי הזולת. פירוט על תוכנית זו יופיע בהמשך הפרק.
- קבוצות בנושא הלהט"ב כחלק מלימודי מגדר: בכל שנה פועלות במגזר היהודי כ-400 קבוצות תלמידים העוסקות במסגרת לימודיהן בנושא מגדר.²⁷ בכל קבוצה כ-17 תלמידים ותלמידות בכיתות ה'–ט'. בתוכנית הלימוד נכלל שיעור שעוסק בלהט"ב – הבנת הסטיגמה החברתית והתמודדות עמה תוך עידוד סובלנות. לפי האחראית על פעילות זו, המיקוד בשיעורים אלה הוא מקומם של הלהט"ב בחברה, ואילו העיסוק בהגדרת העצמי הפסיכולוגית-פרטנית הוא במסגרת הפעילויות של שפ"י.²⁸
- פעילויות במסגרת היום הבין-לאומי למאבק בהומופוביה, ובכלל זה פעילויות מוצעות וחומרי רקע בנושא: חומרים אלה זמינים באתר שפ"י. אין בידי משרד החינוך נתונים על מספר ההדרכות הנעשות בתחום בבתי-הספר השונים.²⁹
- התוכנית "האחר הוא אני": בתוכנית נכלל נושא הזהות הלהט"בית.³⁰
- על רקע אירועי האלימות שהתרחשו בחודשי הקיץ בשנת 2015 (בין היתר הירצחה של תלמידה שהשתתפה במצעד הגאווה) הקדישה מערכת החינוך את השבוע הראשון של שנת הלימודים תשע"ו לשיח בנושא אלימות ומניעת גזענות בחברה. משרד החינוך הנגיש לבתי-הספר "מערכי שיעור שנועדו להטמיע תרבות של שיח ערכי, הומניזם, סולידריות וקבלת האחר", שכללו התייחסות ללהט"ב. בתי-הספר התבקשו לשלב את התכנים בפעילויות בשנת הלימודים, ולקראת ציון ימים מיוחדים, כגון יום הסובלנות הבין-לאומי ויום זכויות האדם.³¹

3.2. הכשרת אנשי מקצוע

- קורסים והכשרות לצוותים חינוכיים בידי יועצים: פעולות אלו הן חלק מהעבודה החינוכית על התוכנית "כישורי חיים" ותוכניות ללימודי מגדר. בשנת הלימודים תשע"ה (2014–2015) התקיימו, בין היתר, הפעולות האלה:
 - היחידה למיניות ומניעת פגיעה מינית בילדים ובני-נוער קיימה 14 קורסים להעמקה מקצועית בנושא מיניות (בהשתתפות של כ-400 יועצים ואנשי מקצוע בשנה מתוך כ-4,500 יועצים); בקורסים יחידה של 4–5 שעות בנושא להט"ב.³²

²⁶ התוכנית היא חובה משנת 2008; חוזר מנכ"ל משרד החינוך תשס"ט/1, א' באלול התשס"ח, 1 בספטמבר 2008.
²⁷ קבוצות אלה פועלות בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. במגזר הערבי יש כ-200 קבוצות העוסקות במגדר; הן מופעלות על-ידי זכייין ולא על-ידי הצוות החינוכי של בית-הספר ואינן עוסקות בנושא הלהט"ב.

²⁸ אושרה לרר, הממונה על מגדר ושוויון בין המינים בחינוך, משרד החינוך, שיחת טלפון, 21 באוקטובר 2015.

²⁹ חנה שדמי, מנהלת אגף א' שפ"י, משרד החינוך, מידע בנושא תוכניות להכרה ולימוד של להט"ב, מכתב, 9 באוגוסט 2015.

³⁰ פרטים על התוכנית והנושאים שנכללים בה נמצאים באתר התוכנית, <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/ui>.

³¹ המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים במשרד החינוך, הצעות פעילות לבתי-ספר: ערבות הדדית ואחריות אישית, תאריך גישה: 15 בפברואר 2016.

³² הילה סגל, מנהלת היחידה לאקלים מיטבי וצמצום אלימות, משרד החינוך, שיחת טלפון, 22 באוקטובר 2015.

○ היחידה למגדר ושוויון בין המינים קיימה כ-30 השתלמויות בשנה (עם כ-30 משתתפים בכל השתלמות), המכשירות מורים להנחות קבוצות בנושא מגדר ולשמש כתובת בנושאים הקשורים לתחום, ובכלל זה תחום הלהט"ב, כחלק מתוכנית הלימוד בקבוצות אלה.³³

- הדרכה בחדרי מורים על-ידי פסיכולוגים ויועצים חינוכיים לקיום שיח עם בני-נוער בנושא ולאיתור וזיהוי של תלמידים הנמצאים במצוקה על רקע סוגיות של גיבוש זהות מינית. כאמור, הדרכה זו מוצעת על-ידי שפ"י ואינה חובה. שפ"י ממליץ לבתי-ספר גם על הדרכות חוש"ן בנושא. אין בידי משרד החינוך נתונים על מספר ההדרכות שהתקיימו.³⁴
- הכשרת פסיכולוגים חינוכיים ויועצים חינוכיים לאיתור, זיהוי, ליווי וטיפול בבני-נוער הנמצאים במצוקה על רקע סוגיות של גיבוש זהות מינית. היועצים החינוכיים לומדים על דרכי ההתמודדות עם מצבי משבר מסוג זה כחלק מההכשרות הדרושות לקבלת רישיון הייעוץ, ומקבלים הכשרות בהמשך ממדריכי היחידה למיניות ומניעת פגיעה בילדים ובני-נוער. יצוין כי במחקר מ-2012 נמצא כי יועצים חינוכיים רבים לא ידעו שמפורסם מידע בנושא להט"ב באתר שפ"י ורכשו את רוב המידע בנושא ממקורות לא רשמיים.³⁵
- ימי עיון וכנסים בנושא חינוך מיני: להערכת נציגת שפ"י, כ-3,000 מהיועצים השתתפו בכנסים בנושא להט"ב.³⁶

3.3 פעולות נוספות

- כלילת איגי בארגוני הנוער המוכרים על-ידי המשרד, בשנת 2005. הכרה זו מגדילה את החשיפה של הארגון בציבור, מביאה להכללתו בפעילויות שונות של המשרד ואף מזכה אותו בתמיכה כספית; בשנת 2014 שיעורה היה כ-750,700 ש"ח.
- קידום תוכנית בין-משרדית ליצירת אקלים של מוגנות וביטחון, חינוך למיניות בריאה, מניעת אלימות מינית בין קטינים וצעירים וטיפול בנפגעות ובנפגעים, בהובלת משרד החינוך ובהשתתפות משרד הרווחה, משרד הבריאות, משרד הקליטה והמשרד לביטחון פנים. על-פי מידע מספטמבר 2015, המשרד עוסק בגיבוש מודל עבודה – תהליך שיאריך כשנה – ובסיומו תופעל תוכנית פיילוט על-פי מודל זה בעשרה יישובים.³⁷
- פרסום חוזר מנכ"ל בכל שנה לקראת היום הבין-לאומי למאבק בהומופוביה (המצוין ב-17 במאי), ועל-פיו בתי הספר מחויבים לקיים פעילות בנושא.
- שינוי טופס הרשמת תלמידים לגני-ילדים, כך שבמקום "שם האב" או "שם האם" נקרא השדה "שם ההורה".

³³ אושרה לרר, הממונה על מגדר ושוויון בין המינים בחינוך, שיחת טלפון, 21 באוקטובר 2015.

³⁴ יעל חי, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015.

³⁵ אנה פורר-עילם, "וואני לא ידעתי אם יש לי בכלל את הכלים לעזור לה להתמודד עם זה או להשתתף בסוד הגדול הזה": עמדות של יועצות חינוכיות בישראל כלפי תלמידים/ות הומו-לסביים, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2012, עמ' 60-61.

³⁶ הילה סגל, מנהלת היחידה לאקלים מיטבי וצמצום אלימות, משרד החינוך, דוא"ל, 27 באוקטובר 2015.

³⁷ יעל חי, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015.

3.4. התוכנית "כישורי חיים"

עיקר העיסוק בנושא הזהות הלהט"בית הוא במסגרת התוכנית "כישורי חיים". כאמור, זוהי תוכנית חובה הפועלת מכיתה א' ועד י"ב ועניינה קבלת השונה, פיתוח סובלנות לאחר וגילוי אמפתיה ואחריות חברתית כלפי הזולת מגיל צעיר. נושא הזהות הלהט"בית נכלל בפרקי הלימוד כלהלן:³⁸

- בקדם-יסודי ובכיתה א': חשיפת התלמידים לדגמים מגוונים של משפחות, ובכלל זה משפחות שבהן ההורים הם בני אותו מין.
- כיתה ז': נגיעה עקיפה בנושא בפרק העוסק בהטרדה מינית.
- כיתה ח': נגיעה עקיפה בנושא בעיסוק בניהול מצבי מצוקה; במסגרת זו, הצוות מאתר בני-נוער במצוקה, ובין היתר מצוקה על רקע גיבוש זהות ונטייה חד-מיניים, ומסייע להם.
- כיתה ט': עיסוק ישיר בנושא זהות מינית להט"בית, באמצעות מפגשים העוסקים ברצף של מיניות נורמטיבית ובפגיעה מינית, בזהות מינית הומו-לסבית ובאיידס.

עד כיתה ט' יש להקדיש לתוכנית כולה לפחות 30 שעות שנתיות, ובכל אחת משלוש השנים בחטיבה העליונה יש להקדיש לפחות 15 שעות שנתיות לתוכנית. בכיתות ז'–ט' מוקצות שעות לתוכנית במסגרת הקצאת השעות לאשכול "הליבה החינוכית", שהיא כלולה בו; בכיתות י"ב התוכנית פועלת כחלק משעת מחנך. בתוכנית העבודה הבית-ספרית יש לפרט את נושאי התוכנית בפריסה שנתית, את מטרות העבודה בכל נושא, את לוחות הזמנים להעברת הנושאים השונים, את התפוקות המצופות והתשומות ואת מסגרות הליווי וההדרכה. תוכנית זו מוגשת לאישור המפקח של בית-הספר ולאישור המפקח על הייעוץ.³⁹ את ההדרכה למורים מקיימים אנשי שפ"י. ביחידה למיניות ומניעת פגיעה מינית של שפ"י פועלים כ-60 יועצים חינוכיים ופסיכולוגים, מומחים לנושא הנוער הלהט"בי, שעברו הכשרה בשיתוף עמותת חוש"ן. תפקיד יועצים אלה הוא לסייע לבתי-הספר להעביר באופן מיטבי את הפרקים בתוכנית "כישורי חיים" הנוגעים לנוער להט"בי ולספק מענה והדרכה שוטפים לאנשי מקצוע במערכת החינוך הנתקלים בקושי הקשור בנושא, ובכלל זה בתגובות של משפחת התלמיד וסביבתו.

3.4.1. יישום התוכנית

אף-על-פי שהתוכנית היא חובה, לפי בדיקות שפורסמו בעבר היא לא יושמה במלואה בכל בתי-הספר הממלכתיים: ב-2010 פורסם כי רק 60%–70% מבתי-הספר הממלכתיים מיישמים את התוכנית, כי גם בבתי-הספר שהיא מיושמת בהם לא תמיד נכללים השיעורים הממוקדים בחינוך מיני וכי לעתים מופעל לחץ מצד ההורים או גורמים אחרים שלא לעסוק בנושאים מסוימים דוגמת זהות מינית.⁴⁰ המשרד לא אוסף נתונים על מספר בתי-הספר המעבירים את הפרקים על זהות מינית להט"בית, אך מקיים סקר אינטרנטי בקרב יועצים חינוכיים בנוגע להעברת כלל התכנים בנושאים מיניות ומניעת פגיעה מינית

³⁸ יעל חי, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015.

³⁹ משרד החינוך, הפעלת התוכנית "כישורי חיים", חוזר מנכ"ל תשע"א/4 (ב), כ"ד בכסלו התשע"א, 1 בדצמבר 2010

⁴⁰ אתי וייסבלאי, חינוך מיני במערכת החינוך, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 8 במרס 2010, עמ' 8.

במסגרת התוכנית "כישורי חיים"⁴¹. להלן שיעור הכיתות שבהן הועברו נושאים אלה בכלל הכיתות שנכללו בסקר:⁴²

- ביסודי: התפתחות מינית – 71% מהכיתות, הטרדה ופגיעה מינית – 67%.
 - בעל-יסודי: דימוי גוף – כ-75% מהכיתות, התפתחות גופנית ורגשית – 83%, חברות וזוגיות – 82%, מניעת הטרדה ופגיעה מינית – 77%, פורנוגרפיה – 45%, זהות ונטייה מינית – 47%.
- על-פי שיעורים אלו, העיסוק הישיר בזהות מינית ונטייה מינית מתקיים בפחות ממחצית מהכיתות בבתי-הספר שלגביהם יש מידע (הנושא היחיד שבו שיעור העיסוק בכיתות נמוך יותר הוא פורנוגרפיה). עם זאת, נתונים אלה מתבססים על היועצים שבחרו להשיב על הסקר (לא הייתה חובת מענה), ולא ידוע אם הנושא נלמד או לא נלמד בבתי-ספר שבהם היועצים לא ענו על הסקר.

3.5. הבדלים בין זרמי חינוך (ממלכתי, ממ"ד וחינוך חרדי)

כאמור, בסיכום ישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט מיום 20 ביולי 2015 ביקשה הוועדה ממרכז המחקר והמידע לבדוק, בין היתר, את התוכניות להכרה ולימוד של הזהות הלהט"בית במגזרים השונים ובזרמי החינוך השונים. לפי שפ"י, יש הבדלים בין אוכלוסיות שונות אשר לשיעורי החשיפה לפרקי התוכנית "כישורי חיים" ולתכנים קשורים ללהט"ב: ככל שהקהילה שמרנית יותר, כך העיסוק הרשמי בנושאים מיניים ונטייה מינית פחות. עם זאת, לפי תשובות שפ"י על שאלות מרכז המחקר והמידע של הכנסת, השירות חבר בשנים האחרונות לחמ"ד (מינהל החינוך הממלכתי-דתי במשרד החינוך) ולחברה הערבית, ונקטו תהליכים של הכשרת צוותים ופיתוחים מותאמים. התאמות אלה נעשות במסגרת ההכשרות ליועצים החינוכיים. לדוגמה, שפ"י מקיים פעילויות בנושא מיניות ומניעת פגיעה מינית המותאמות לגילאים שונים ולאוכלוסיות שונות. ביחידה פועלים מדריכים ערבים ודתיים, והם עורכים הכשרות ייחודיות למגזרים אלו, כותבים מערכי שיעור המותאמים להם ואף מציעים ליווי מותאם לבתי-ספר באמצעות כ-60 יועצים מלווים ברחבי הארץ. בשנתיים האחרונות נערכו ימי עיון והכשרה בנושא זהות ונטייה מינית ליועצות חינוכיות בחינוך הממלכתי-דתי וכן נערכו מפגשים עם רבנים בנושא.⁴³

3.5.1. התאמות לחינוך הממלכתי-דתי

התוכניות העיקריות בנושא זה המכוונות לחינוך הממלכתי-דתי הן התוכנית "כישורי חיים", המותאמת, כאמור, גם למגזר הממלכתי-דתי, והערכה הלימודית "בית ומשפחה – חינוך להתמודדות בעולם משתנה", שהוציאה היחידה לחינוך לחיים במשפחה במינהל החינוך הדתי (חמ"ד), המלווה את ההשתלמויות לחינוך לחיים במשפחה. הפעילות אינה חובה ומיועדת לכיתות ז'–י"ב, לבנים ולבנות. ב-2015 היא יצאה במהדורה חדשה, לשנת הלימודים תשע"ו, ולראשונה נכלל בה עיסוק בנושא ההומוסקסואלי. הנושא מוצג כעניין שאין להתעלם ממנו, וחשיבותו מוגדרת "פיקוח נפש", בשל סכנת האובדנות של בני-נוער על רקע שאלות של זהות ונטייה מינית. נוסף על כך, יש בתוכנית סקירה של הדילמות העומדות בפני נוער להט"ב דתי.

⁴¹ חנה שדמי, מנהלת אגף אי' שפ"י, משרד החינוך, מידע בנושא תוכניות להכרה ולימוד של להט"ב, מכתב, 9 באוגוסט 2015.

⁴² יעל חי, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015. יצוין כי הסקר מקיף את כל זרמי החינוך וענו לו כ-2,000 מ-4,500 היועצות בזרמי החינוך השונים; הילה סגל, מנהלת היחידה לאקלים מיטבי וצמצום אלימות, משרד החינוך, שיחת טלפון, 22 באוקטובר 2015.

⁴³ יעל חי, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015; הילה סגל, מנהלת היחידה לאקלים מיטבי וצמצום אלימות, משרד החינוך, שיחת טלפון, 22 באוקטובר 2015.

הערכה כוללת סדנה המיועדת להעברה גם לחברי הסגל החינוכי, כהכנה של הסגל לעיסוק בנושא הנטייה המינית ולהט"ב.⁴⁴

אנשי המקצוע המלווים את התוכניות החינוכיות בנושא הם אנשי היחידה למיניות ומניעת פגיעה בשפ"י ומדריכי היחידה לחינוך לחיים במשפחה של חמ"ד. לפי ראש מינהל חמ"ד, הכוונה היא להגביר את המודעות של הצוות החינוכי לנושא. המינהל נמצא בקשר עם העמותות התומכות בלהט"ב דתיים, ומתקיים עמן דיאלוג, המתואר כרציף, בדבר אופן שילובן בסיוע ובמתן מענה על צרכים שונים; אולם כל זאת "תוך התאמה לכל מסגרת את ההתערבות המתאימה לאוכלוסיית התלמידים והתלמידות הלומדים במסגרת מתוך אחריות לתפקיד החינוכי של המינהל".⁴⁵

4. פעילות ארגונים לא ממשלתיים בנושא הכרה ולימוד של זהות להט"ב בית

פרט למשרד החינוך, ארגונים שונים עוסקים בחינוך הנוגע לנושא הזהות הלהט"בית, ועם חלקם משרד החינוך משתף פעולה. שני הארגונים הבולטים בהיקף פעילותם הם חוש"ן (מרכז החינוך וההסברה של קהילת הלהט"ב בישראל) ואיגי (ארגון נוער גאה); שניהם הוקמו במסגרת האגודה לשמירת זכויות הפרט, והפכו לגופים עצמאיים ב-2004.

- מרכז חוש"ן הוקם ב-2001 והפך לגוף עצמאי, הנפרד מהאגודה לשמירת זכויות הפרט, ב-2004. על-פי המרכז, חוש"ן הוא הארגון היחיד המומלץ על-ידי שפ"י והמחלקה לחינוך על-יסודי במשרד החינוך והוא פועל בשיתוף פעולה מלא עם גורמים אלה בקיום הכשרות ליועצים במשרד החינוך ובביצוע של כ-550 פעילויות עבור תלמידים ומורים בכ-25% מבתי-הספר העל-יסודיים החילוניים בארץ. בפעולות אלו, לפי המרכז, משתתפים בכל שנה כ-25,000 תלמידים ואנשי חינוך.⁴⁶
- איגי הוקם ב-2002 והפך עצמאי ב-2004. הארגון מעיד על עצמו שהוא ארגון הלהט"ב הגדול בישראל: הוא פועל ב-32 ערים ויישובים ברחבי הארץ, וכ-2,000 איש משתתפים בפעילותו בשנה. פעילות הארגון, המבוססת על מתנדבים, מוכרת על-ידי משרד החינוך, והכרה זו מאפשרת לצעירים להתנדב לשנת שירות בארגון. נוסף על כך, יש בארגון קבוצות נוער וקבוצות בוגרות המאפשרות מרחב בטוח לשיחה ומסגרת לפעילות חברתית, והארגון מציע הרצאות ותוכניות לימוד (בהמשך תוצג בהרחבה אחת מהן – תוכנית ניר).⁴⁷

נוסף על ארגונים אלה יש גופים הפועלים בקרב מורים, תלמידים ובני-נוער. משרד החינוך אינו אוסף מידע על הפעולות הללו ואין נתונים מספריים על ביצוען. מפגשים חד-פעמיים מתקיימים באישור מנהל או מפקח ותוכניות חינוכיות מאושרות מוצגות במאגר של משרד החינוך, אך אין תיעוד של מספר בתי-הספר שפנו לארגונים המוצעים במאגר או שהפעילו תוכנית כזאת.⁴⁸

⁴⁴ מינהל החינוך הדתי, משרד החינוך, בית ומשפחה: חינוך להתמודדות בעולם משתנה, 2015, עמ' 135–139.

⁴⁵ אברהם ליפשיץ, ראש מינהל החינוך הממלכתי-דתי, משרד החינוך, מכתב, 24 בספטמבר 2015.

⁴⁶ יהלי בן עמי-ויטנברג, מנכ"לית חוש"ן, מכתב, 16 בספטמבר 2015.

⁴⁷ איגי – ארגון נוער גאה, הפעילות של איגי, תאריך כניסה: 16 בספטמבר 2015.

⁴⁸ משנה"ל תשע"ו ואילך לא תותר הפעלה של תוכנית באמצעות ארגון מגזר שלישי בבתי-הספר אם היא אינה רשומה במאגר התוכניות של משרד החינוך. המאגר זמין באתר <http://hinuch.education.gov.il/tyhnet/ShIfthurTochnit.aspx>, ולבתי-הספר יש אוטונומיה בבחירת התוכניות מתוך המאגר; יעל חי, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015. מנהלים יכולים להגיש משוב על תוכניות, והמשוב מוצג באופן אנונימי במאגר עצמו, אך אין חובה להגיש משוב כזה ומכאן שאין בו כדי להציג תמונה מדויקת של מימוש התוכניות.

להלן יוצגו עיקר הפעולות של ארגונים נבחרים. יצוין כי יש ארגונים רבים העוסקים, במידה משתנה של התמקדות, בקהילת הלהט"ב ובנושאים קרובים לכך; הסקירה אינה מקיפה את כלל הארגונים והתכנים הרלוונטיים, אלא מוצגים בה רק ארגונים מרכזיים וארגונים שעלו בשיחות עם גופים העוסקים בנושא, המציעים שירותים לכלל זרמי החינוך או מתמקדים בזרם מסוים.

4.1. תוכנית לימודים ממוקדת (תוכנית ניר)⁴⁹

התוכנית, ביוזמת איגי, קרויה על שם ניר כץ, מדריך הנוער הגאה שנרצח בשנת 2009 בבר נוער, ושמה לה למטרה, בין היתר, להוביל שיח על זכויות אדם וערך שוויון האדם והאישה דרך עיסוק בנושאי מגדר, מיניות, להט"בופוביה וגזענות. התוכנית מיועדת לתלמידי החטיבה העליונה (כיתות י"ב-י"ג)⁵⁰, וכוללת מפגש הכנה למורים, 8-16 מפגשים של שעתיים עם התלמידים המשתתפים, המתקיימים אחת לשבוע, וכן ליווי מתמשך בגיבוש המטלות או בביצוע עבודות חקר עיוניות. אפשר להכיר בתוכנית כחלק מיחידת לימוד בבחינות הבגרות (במקצועות אזרחות, אמנות, תקשורת), כפעילות התנדבות חברתית בבית הספר, או כחלק מהפעילות הנדרשת לקבלת תעודה חברתית מבית-הספר. ככלל, התוכנית משולבת בתוכנית הלימודים הקיימת: מדריכים מטעם איגי מגיעים לבית-הספר ופועלים בשכבה במטרה לקדם את השיח בין הנוער הלהט"ב והנוער ההטרוסקסואלי בשכבה.

במפגשים מתקיימים דיון ופעילות בנושאים אלו: בהיווצרות תפיסות של הבניה חברתית, יחסי כוחות ומגדר בחברה, נורמטיביות ומיניות, הבנת המציאות היומיומית של נוער להט"ב, ערך הדמוקרטיה בשמירה על זכויות מיעוטים חברתיים והתנגדות לגזענות ולהט"בופוביה, ומקומו של בית-הספר בהקשרים אלה כמקום של שינוי אפשרי למען חברה שוויונית וסובלנית יותר. בסוף התוכנית מכינים המשתתפים (בעזרת המדריכים) תוכנית לפעילות שיקיימו לשם הגברת המודעות לנושא בקרב כלל התלמידים בבית-הספר.

עד היום פעלה התוכנית בכ-30 מסגרות חינוכיות (כולל המסגרות שנפתחו בשנת הפעילות הנוכחית), ורוב העבודה נעשית בקבוצות של כ-20 תלמידים. בשנתיים האחרונות עברה התוכנית למודל של "קבוצות מנהיגות / מעורבות חברתית", והמטרה היא לחשוף קהל רחב יותר לתוכנית התוכנית. על-פי האומדן של הארגון, כ-2,000 תלמידים נחשפו למסרי התוכנית, במסגרת הקבוצות הללו ופרויקטי הסיום של כל תוכנית. נכון לזמן כתיבת מסמך זה, התוכנית מועברת רק בבתי-ספר ממלכתיים ובקרב הציבור היהודי, אך לדברי מנהל התוכנית, בשנה הבאה צפוי שייפתחו שתי קבוצות בתנועות נוער דתיות (נוע"ם ותל"ם). מדריכי התוכנית הם מתנדבים שקיבלו בנושא הכשרה מקיפה של כ-150 שעות במשך השנה.

בשנת הלימודים תשע"ו (2015/16) יחל להתקיים שיתוף פעולה בין איגי לחוש"ן, מתוך רצון הדדי לחזק את הפעילויות של שני הארגונים. על-פי התכנון, שיתוף הפעולה יתבטא בהכללת מפגש חוש"ן חד-פעמי (סיפור אישי) ברצף המפגשים של תוכנית ניר, בכמה מסגרות.

4.2. מפגשים עם כיתות ותלמידים במסגרת בית-הספר

- מרכז חוש"ן מציע פעילות של סיפור אישי, שבה שני מנחים משתפים את הקהל – תלמידי כיתות ח'–י"ב – בחוויה האישית שלהם בהתמודדות עם נטייתם המינית ושונויות המגדרית, לרבות דילמות בגיל

⁴⁹ עופר יהודה, מנהל תוכנית ניר, איגי – ארגון נוער גאה, דוא"ל, 5 באוגוסט 2015; איגי – ארגון נוער גאה, [תוכנית ניר](#), תאריך כניסה: 5 באוגוסט 2015.

⁵⁰ בשנה הנוכחית, שנת הלימודים תשע"ו, מתקיים פיילוט לכיתות ח' עם תכנים מותאמים לגיל הצעיר יותר.

ההתבגרות, קונפליקטים והתמודדות עם החברים ובני-המשפחה. לאחר מכן המנחים משיבים על שאלות מהקהל ומפתחים דיון בנושא. לפי חוש"ן, הפעילות באישור ובהמלצה של שפ"י.⁵¹

- נציגי הבית הפתוח בירושלים מציגים בפני תלמידי כיתות ח-י"ב את הארגון ומציעים אותו ככתובת לתלמידים ולמורים הזקוקים לסיוע ולהכוונה.⁵²

4.3. ייעוץ למורים והכשרת מורים

ארגונים שונים מקיימים פעילויות להכשרת אנשי החינוך, במטרה לשפר את ההכשרה הניתנת למורים ולספק להם כלים ייעודיים לחינוך תלמידיהם בנושא, לסיוע למי ששואלים שאלות פרטניות ולבני-נוער להט"בים המתמודדים עם קשיים בבית-הספר. יש לציין כי יש לנושא זה חשיבות מיוחדת בקרב ארגונים הפונים לחינוך הדתי והחרדי – מגזרים שאין בהם ארגונים המקיימים מפגשים עם התלמידים באופן קבוע או ממוסד.

את ההכשרות האלה מעבירים, בין היתר, ארגונים אלו:

- מרכז חוש"ן מקיים מפגש של שעה וחצי למורים ולצוות החינוכי, ובו הסבר על פעילות הארגון; לימוד מושגי יסוד ודיון פתוח על האסוציאציות העולות בקרב המשתתפים למושגים בתחום; טעימה קצרה מסיפור אישי של אחד המנחים, בדגש על ההתמודדות האישית עם הנטייה המינית והקשיים העולים בתקופת בית-הספר ובמהלך החיים; קיום דיון פתוח בנושא ומתן כלים ודגשים למורים כיצד להיערך בכיתות לפני פעילות חוש"ן ואחריה.⁵³
- ארגון איגי מציע הרצאות חוץ בנושאים מקצועיים שונים, כגון התמודדות פסיכו-סוציאלית עם נוער להט"ב המוצע למסגרות חינוכיות, הדרכה למורות-חיילות והרצאות בבתי-ספר להכשרות מורים ולסטודנטים במסגרות שונות. בנוסף, הארגון מאפשר לשלב בתוכנית ניר הכשרה ממוקדת לאנשי הסגל החינוכי: הרצאה בנושאי התוכנית ומתן כלים למפגש עם נוער להט"ב.
- ארגון שב"ל (שהכול ברא לכבודו) מקיים שיחות עם הצוות החינוכי בבתי-ספר (בעיקר של תלמידים מהחברה הדתית) ובמכילות ועם קהילות, ומפגיש בינם ובין מתנדבים מקהילת הלהט"ב הדתית, אשר מספרים את סיפורם האישי ומשיבים על שאלות שעולות מהצוות. הארגון מקיים כחמישה מפגשים בכל חודש, ושם לו למטרה לקדם במיוחד מפגשים עם מורים.⁵⁴
- ארגון הו"ד (הומואים דתיים) מקיים, לפי מנהל הארגון, פעילות לא רשמית עם צוותי ההוראה של בתי-ספר, ישיבות וישיבות הסדר, כגון מפגשים מחוץ לבית-הספר וייעוץ טלפוני.⁵⁵ כמו כן, הארגון מפיץ עלונים וחומרי מידע שמופצים למוסדות החינוך, לשימוש הסגל הפדגוגי. מספר אנשי החינוך שקיבלו סיוע והדרכה מהארגון מאז הקמתו נאמד ב-600 איש.⁵⁶

⁵¹ חוש"ן, [פעילות סיפור אישי של אנשים להט"בים](#), תאריך כניסה: 3 בספטמבר 2015.

⁵² שרה קלה, מנכ"לית הבית הפתוח, שיחת טלפון, 12 באוגוסט 2015.

⁵³ חוש"ן, [פעילות למורים ולצוות החינוכי](#), תאריך כניסה: 3 בספטמבר 2015.

⁵⁴ צורית יעיר, רכזת שב"ל, שיחת טלפון, 27 באוקטובר 2015.

⁵⁵ יש לציין כי הו"ד אינו ארגון טיפולי, אלא מסייע לפונים למצוא טיפול, אם במסגרת המוסד שהם נמצאים בו ואם מחוצה לו.

⁵⁶ הרב רון יוסף, מנהל ארגון הו"ד, שיחת טלפון, 6 באוגוסט 2015; הו"ד, [על הו"ד](#), תאריך כניסה: 6 באוגוסט 2015.

- הבית הפתוח בירושלים מקיים תוכנית של שלושה מפגשים למורים בשם "מורה לחיים": היכרות עם הבית הפתוח ופעילותו, סדנה שמטרתה לחבר את המורים לחוויה של התלמידים, סרט על נישואים גאים ובעקבותיו דיון פתוח על סוגיות העולות בנושא ומפגש עם נציגי ארגון שב"ל המציגים את סיפורם האישי. בחלק מהמקרים קיבלו המורים, לאחר התוכנית, קלסר עם חומרי לימוד ותכנים שיכולים לשמש אותם בעבודתם.⁵⁷

4.4. קיום מפגשים עם צעירים מחוץ למסגרת הבית-ספרית

- ארגון איגי מציע את תוכנית ניר גם לתנועות נוער, פנימיות וגופים נוספים של חינוך לא פורמלי. במסגרות אלו המשתתפים לומדים את התכנים ומגבשים פרויקט משותף המותאם לקבוצה. יש לציון כי בשנת הלימודים תשע"ה (2014/15) החל פיילוט למתווה "ניר בתנועה" – תוכנית הכשרה ליצירת קבוצת מדריכים צעירים בתנועות נוער, אשר ידריכו את חניכיהם על-פי תוכנית הדרכה שיכתבו יחד במהלך ההכשרה.
- הבית הפתוח בירושלים מקיים מפגשים שבועיים לבני-נוער ולצעירים (בני 15–18 ו-18–23), ובהם פעילויות משתנות. מטרת המפגשים אינה פדגוגית אלא יצירת מסגרת חברתית הטרוגנית ומקבלת. מספר המשתתפים באירועים אלה נאמד ב-150 איש, ומנכ"לית הבית הפתוח הביעה תקווה לפתוח בשנה הקרובה קבוצות נוספות – לכלל האוכלוסייה, באופן ממוקד לקהל הדתי או לצעירים להט"בים על הקשת האוטיסטית.⁵⁸

5. נקודות נוספות להתייחסות העולות בתגובות הארגונים הלא-ממשלתיים

- להלן יוצגו רעיונות לשינוי ונקודות מרכזיות שהעלו הארגונים הלא-ממשלתיים בזמן הכנת מסמך זה:
- **שיפור הכשרת המורים בנושא:** לפי מנכ"לית הבית הפתוח ומנכ"ל האגודה לשמירת זכויות הפרט, מומלץ להקדיש זמן רב יותר להכשרת המורים בנושאים אלה, בשלב לימודיהם האקדמיים והמקצועיים וגם לאחר מכן, במיוחד משום שיש מורים שאינם מכירים די הצורך את השיח סביב הלהט"ב או מורים עם עמדות שליליות בנושא שאין להם מסגרת להצפתן ולליבונן.⁵⁹ עמדה דומה העלתה מנכ"לית חוש"ן, ואף הוסיפה והדגישה את החשיבות הרבה של הכשרת צוותי חינוך בגיל הרך ובחינוך היסודי.⁶⁰
 - **שילוב תכנים להט"בים במקצועות שונים:** לפי מנכ"ל האגודה לשמירת זכויות הפרט, מומלץ לשלב תכנים להט"בים במערכי שיעור במקצועות שונים, כגון אזרחות וספרות.⁶¹
 - **העמקת הפתיחות לנושא במערכת החינוך הדתית:** לדברי מנהל ארגון הו"ד, יש הבדל בין הגישה הקיימת במוסדות החינוך הדתי – שהם גופים שמרניים יחסית וללא ידע מתאים על הקהילה הלהט"בית – ובין הגישה בקרב רבנים שונים הלומדים את הנושא וחלקים מהציבור המגלים סובלנות

⁵⁷ שרה קלה, מנכ"לית הבית הפתוח, שיחת טלפון, 12 באוגוסט 2015.

⁵⁸ שם.

⁵⁹ שם; עודד פריד, מנכ"ל האגודה לשמירת זכויות הפרט, מכתב, 19 באוגוסט 2015.

⁶⁰ יהלי בן עמי-ויטנברג, מנכ"לית חוש"ן, מכתב, 16 בספטמבר 2015.

⁶¹ עודד פריד, מנכ"ל האגודה לשמירת זכויות הפרט, מכתב, 19 באוגוסט 2015.

ופתיחות כלפי הזהות הדתית-הומוסקסואלית. משום כך, יש תלמידים שמעדיפים לקבל סיוע מהארגון ולא מהמערכת שהם לומדים בה, מחשש שלא יבינו אותם כראוי.⁶² נציגת ארגון שב"ל הצביעה על ההבדל בין שיתוף הפעולה של משרד החינוך עם ארגונים כמו חוש"ן ואיגי לבין פעילות מינהל החמ"ד, שבה שיתוף הארגונים פחות.⁶³ נציגי שני הארגונים הביעו עניין בהשתתפות רחבה יותר בהדרכת אנשי ההוראה של החינוך הממלכתי-דתי, במסגרת ימי עיון או בפעילויות אחרות בעידוד של המינהל.⁶⁴ לפי ראש מינהל חמ"ד, יש מגמה להגביר את המודעות של הצוות החינוכי לצורכי הנוער בתחום הזהות והנטייה המינית ולכוון את המורים להעלות את הנושא ולעסוק במתן מענה על שאלות מהצוות, ההורים והתלמידים. כאמור, לדבריו יש דיאלוג רציף של המינהל עם העמותות התומכות בלהט"ב דתיים (כולל מפגש של מדריכות חמ"ד ביחידה למיניות ומניעת פגיעה מינית עם ארגון שב"ל), ועם זאת, יש צורך להתאים לכל מסגרת את הפעילות המתאימה, הנכונה והמדויקת לקבוצת הלומדים בה, מתוך אחריות לתפקיד החינוכי של המינהל.⁶⁵

● **הגברת העיסוק בנושא הטרנסגינדרים:** לפי ארגון מעברים, אין כיום התייחסות רשמית לנושא הטרנסגינדרים במערכת החינוך, לא בתוכניות ולא במדיניות, ובתי-ספר העוסקים בכך (אם בכלל) עושים זאת באופן פרטני. החוסר האמור מקשה על האוכלוסייה הטרנסית, אשר הפרטים בה נתקלים ממילא בקשיים שונים ובהיעדר תמיכה משפחתית, חברתית ומערכתית, בהתמודדותם עם שונותם המגדרית במסגרת מערכת החינוך. רבים מצעירים אלו אינם זוכים לסיים לימודים תיכוניים, וכבר מבית-הספר היסודי הם מתמודדים, בשל הזהות המגדרית השונה, עם בריונות, הצקה וקשיים אחרים. לשם קידום פתרון לכך ממליץ הארגון להתאים את המדיניות של מערכת החינוך כך שתהיה פתיחות רבה יותר לשימוש בכינוי גוף מועדף ובשם מועדף, ולהתאים נורמות שונות למגדר הנבחר של כל אדם (כגון, גמישות נוספת לנורמות לבוש ולשימוש בחדרי שירותים).⁶⁶ לפי נציגת משרד החינוך, אומנם אין שיעורים העוסקים באופן ספציפי בטרנסגינדריות, אלא רק עיסוק בכך במסגרת הדיון בקבלת זהות ונטייה מינית באשר היא, אך בשנתיים האחרונות מתפרסם עלון בנושא כחלק מהיום הבין-לאומי נגד הומופוביה, וכן מפורסמים באתר שפ"י תיאור מקרה שלוהו על-ידי מדריכת היחידה – בקטע שכותרתו "כיצד לצלוח בשלום שינוי זהות המגדרית במערכת החינוך" – וחומרים נוספים. כמו כן, בכל שנה מדריכי היחידה מלווים מקרים של נוער טרנסגינדרים.⁶⁷

ציון עוד כי בשיחות עם נציגי ארגונים שונים עלה שאחד האמצעים שעשויים לסייע להם להרחיב את פעילותם במערכת החינוך הוא תמיכה כספית מצד המדינה.⁶⁸

⁶² הרב רון יוסף, מנהל ארגון הו"ד, שיחת טלפון, 6 באוגוסט 2015; הו"ד, [על הו"ד](#), תאריך כניסה: 6 באוגוסט 2015.

⁶³ צורית יעיר, רכזת שב"ל, שיחת טלפון, 27 באוקטובר 2015.

⁶⁴ שם; הרב רון יוסף, מנהל ארגון הו"ד, שיחת טלפון, 6 באוגוסט 2015.

⁶⁵ אברהם ליפשיץ, ראש מינהל החינוך הממלכתי-דתי, משרד החינוך, מכתב, 24 בספטמבר 2015.

⁶⁶ ארגון מעברים ופרויקט גילה להעצמה טרנסית, [נייר עמדה בנושא הקהילה הטרנסית ומערכת החינוך](#), אוגוסט 2015; אלישע אלכסנדר, ארגון מעברים, דוא"ל, 6 באוגוסט 2015.

⁶⁷ יעל חי, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015.

⁶⁸ יהלי בן עמי-ויטנברג, מנכ"לית חוש"ן, מכתב, 16 בספטמבר 2015; עודד פריד, מנכ"ל האגודה לשמירת זכויות הפרט, מכתב, 19 באוגוסט 2015; שרה קלה, מנכ"לית הבית הפתוח, שיחת טלפון, 12 באוגוסט 2015.

6. מקורות

חקיקה

- חוק זכויות התלמיד, תשס"א–2000.
- חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג–1953.
- הצעת חוק זכויות התלמיד (תיקון מס' 4), התשע"ד–2014, פ/1138/19.

מסמכי הכנסת

- "דברי הכנסת", הכנסת ה-8, ישיבה 72, 15 ביולי 1974.
- "דברי הכנסת", הכנסת ה-16, ישיבה 272, 19 ביולי 2005.
- "דברי הכנסת", הכנסת ה-18, ישיבה 238, 15 בנובמבר 2011.
- "דברי הכנסת", הכנסת ה-20, ישיבה 43, 4 באוגוסט 2015.
- אתי וייסבלאי, [חינוך מיני במערכת החינוך](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 8 במרס 2010.
- הוועדה לזכויות הילד, פרוטוקול מס' 64, [התמודדות מערכת החינוך עם נוער גאה](#), 16 ביוני 2014.
- הוועדה לקידום מעמד האישה, פרוטוקול מס' 184; ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 449, [התייחסות מערכת החינוך לקהילה ההומו-לסבית](#), 31 במאי 2005.
- ועדת החינוך והתרבות, פרוטוקול מס' 249, [התייחסות מערכת החינוך לנושא ההומו-לסבי ולתלמידים הנמנים על קהילת הגאווה](#), 14 ליוני 2004.
- ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 31, [נוער גאה במערכת החינוך](#), 20 ביולי 2015.
- ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 284, [נוער גאה במערכת החינוך – התמודדות מערכת החינוך עם נוער להט"ב](#), 18 בנובמבר 2014.

פרסומים ממשלתיים

- משרד החינוך, חוזר מנכ"ל משרד החינוך תשס"ט/1, א' באלול התשס"ח, 1 בספטמבר 2008.
- משרד החינוך, [הפעלת התוכנית "כישורי חיים"](#), חוזר מנכ"ל תשע"א/4 (ב), כ"ד בכסלו התשע"א, 1 בדצמבר 2010.
- משרד החינוך, [היום הבינלאומי למאבק בהומופוביה](#), חוזר מנכ"ל תשע"א/9, כ"ז בניסן התשע"א, 1 במאי 2011.
- משרד החינוך, מינהל החינוך הדתי, [בית ומשפחה: חינוך להתמודדות בעולם משתנה](#), 2015.

ספרים ומאמרים

- ארגון נוער גאה, [מחקר אקלים בתי ספר 2012 – תקציר מנהלים](#), אוקטובר 2012.
- ידיד, נטע, רימון, יעל, צימרמן, שוש, "[מדיניות משרד החינוך בנושא הלהט"בי: בין 'קלפים פתוחים' לבין חוזר מנכ"ל כנגד ההומופוביה](#)", [מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית](#) 33 (יוני 2011), עמ' 211–221.
- פורר-עילם, אנה, "[וואני לא ידעתי אם יש לי בכלל את הכלים לעזור לה להתמודד עם זה או להשתתף בסוד הגדול הזה](#)": עמדות של יועצות חינוכיות בישראל כלפי תלמידים/ות הומו-לסביים, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2012.
- קאבאליון, גבריאל, [שינויים בהגדרות ההומוסקסואליות בטקסטים של החינוך המיני: אותה הגברת בשינוי אדרת?](#), [במכללה – מחקר עיון ויצירה](#) 13 (תשס"ב, 2001/2002), עמ' 77–96.
- Brinthaupt, Thomas M., and Lipka, Richard P., *Understanding Early Adolescent Self and Identity: Applications and Interventions*, 2002.
- Horn, Stacy S., Szalacha, Laura A., Drill, Karen, "Schooling, Sexuality, and Rights: An Investigation of Heterosexual Students' Social Cognition Regarding Sexual Orientation and the Rights of Gay and Lesbian Peers in School", *Journal of Social Issues* 64, 4 (2008), pp. 791–813.

שיחות טלפון ומכתבים

- אלכסנדר, אלישע, ארגון מעברים, דוא"ל, 6 באוגוסט 2015.
- ארגון מעברים ופרויקט גילה להעצמה טרנסית, [נייר עמדה בנושא הקהילה הטרנסית ומערכת החינוך](#), אוגוסט 2015.
- בן עמי אובלוזינר, אייל, דוא"ל, 21 ביולי 2015.
- בן עמי-ויטנברג, יהלי, מנכ"לית חוש"ן, מכתב, 16 בספטמבר 2015.
- חי, יעל, מנהלת ענף (תיאום פעולות), שפ"י, משרד החינוך, דוא"ל, 20 בספטמבר 2015.
- יהודה, עופר, מנהל תוכנית ניר, ארגון נוער גאה, דוא"ל, 5 באוגוסט 2015 ;
- יוסף רון, רב, מנהל ארגון הו"ד, שיחת טלפון, 6 באוגוסט 2015.
- יעיר צורית, רכזת שב"ל, שיחת טלפון, 27 באוקטובר 2015.
- ליפשיץ אברהם, ראש מינהל החינוך הממלכתי-דתי, משרד החינוך, מכתב, 24 בספטמבר 2015.
- לרר, אושרה, הממונה על מגדר ושוויון בין המינים בחינוך, שיחת טלפון, 21 באוקטובר 2015.
- סגל, הילה, מנהלת היחידה לאקלים מיטבי וצמצום אלימות, משרד החינוך, שיחת טלפון, 22 באוקטובר 2015 ; דוא"ל, 27 באוקטובר 2015.
- פריד, עודד, מנכ"ל האגודה לשמירת זכויות הפרט, מכתב, 19 באוגוסט 2015.

- קלה, שרה, מנכ"לית הבית הפתוח, שיחת טלפון, 12 באוגוסט 2015.
- שדמי חנה, מנהלת אגף א' שפ"י, משרד החינוך, מידע בנושא תוכניות להכרה ולימוד של להט"ב, מכתב, 9 באוגוסט 2015.

אתרי אינטרנט

- איגי – ארגון נוער גאה, [הפעילות של איגי](#).
- איגי – ארגון נוער גאה, [תוכנית ניר](#).
- הו"ד, [על הו"ד](#).
- חוש"ן, [פעילות למורים ולצוות החינוכי](#).
- חוש"ן, [פעילות סיפור אישי של אנשים להט"בים](#).
- המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים במשרד החינוך, [הצעות פעילות לבתי ספר: ערבות הדדית ואחריות אישית](#).
- משרד החינוך, [מאגר התוכניות](#).
- משרד החינוך, שפ"י, [זהות ונטייה מינית](#).

